

De Droomduiding herdacht

Essays over cultuuronderzoek en psychoanalyse

Redactie M Taat
Uitgeverij Boom uitgeverij, Amsterdam, 2003
ISBN-10: 9053528970 / ISBN-13: 9789053528976

Notities door Marcel Proost

Toen mij door de redactie van het Droomjournaal gevraagd werd 'De droomduiding herdacht' te recenseren, reageerde ik spontaan positief. Echter, bij lezing bleek, dat 'De droomduiding herdacht' bestaat uit een aantal gecompliceerde filosofische essays met aan de ene kant brede perspectieven en aan de andere kant vele details, geschreven vanuit een grote verscheidenheid aan invalshoeken. Het schrijven van een recensie die deze informatiedichtheid niet tekort doet, is lastig. Vandaar dat ik het verzoek creatief heb geïnterpreteerd: hieronder volgt geen recensie, maar een beperkt aantal persoonlijke notities over mijn leeservaring. De filosofisch geïnteresseerde VSD-leden is lezing van de essaybundel zeer aan te bevelen. Ze kunnen zeker parels opduiken.

De essays in dit boekje kunnen als zelfstandige eenheden gelezen worden. Er worden in elk essay veel boeiende perspectieven aangereikt, die elk op zich aanzetten tot verdere reflectie. Ik heb daaruit het volgende gedestilleerd, gericht op dromers en droomcoaches.

De invloed van Freuds begrip 'het onbewuste'

In de afgelopen 100 jaar is het beeld over Freud voortdurend gewijzigd en nu zijn de meningen nog steeds verdeeld. Freud wordt door de een vooral gezien als 'de ontdekker' van het onbewuste. Door de ander wordt hij beschouwd als degene die de waarde van de droom als zinvol analyse-instrument heeft bekrachtigd, tegen de mening in, dat dromen slechts zinloze herinneringresten zijn. Weer anderen menen hem ontmaskerd te hebben als een charlatan. Als zogenaamd objectief wetenschappelijk analist van de menselijke psyche, was hij vooral een kind van zijn (Victoriaanse) tijd.

Jacob van Belzen relateert in zijn essay *Movea Acheronta* de positie van Freud als ontdekker van het onbewuste. Over het onbewuste, seksualiteit en het fundamentele belang van de kindertijd hadden denkers en kunstenaars al vóór Freud gepubliceerd. Echter, Freud heeft volgens Van Belzen hierover op geniale wijze een samenhangende theorie geformuleerd, waarin het begrip van het onbewuste een centrale plaats heeft.

Wetenschapper, charlatan of literator. Freud is een mix van deze drie posities en de nadruk wordt bepaald door het perspectief van de moderne waarnemer.

Naar de mening van van **Solange Leibovici** in haar essay *Denken over dromen* is Freud de 'verslaggever van het droomleven van de bourgeoisie en van Freud zelf in het bijzonder'. Maar ook is hij de inspirator voor latere bevindingen, waarvan ik enkele voorbeelden geef:

- Jacques Lacan borduurt voort op Freud, maar benadrukt in plaats van de droom het fantasma, waarin het onvervulbare verlangen een klinische uitdrukking vindt.
- Volgens D.W. Winnicott reflecteren dromen het vermogen om een bepaalde mentale ruimte te creëren: een tussenruimte 'between the dream and the reality that is called cultural life'.
- Dromen worden niet langer beschouwd als wensvervullingen maar als uitdrukking van psychische conflicten en als pogingen die conflicten op te lossen.
- Tegenwoordig beseffen we dat niet alleen de droomduiding, maar ook de dromen zelf zich voegen naar de specifieke taal van de analyticus¹.
- Freuds overtuiging dat de neurobiologie zijn psychoanalytische ontdekkingen overbodig zou maken, past in het positief wetenschappelijk wereldbeeld van zijn tijd. Echter beide terreinen sluiten elkaar niet uit. In neurobiologische en psychoanalytische modellen spelen emoties een belangrijke rol. Bij hersenbeschadigingen is gebleken dat daarbij bepaalde soorten dromen kunnen verschijnen, of dat het dromen zelfs geheel verdwijnt. Neurobiologisch onderzoek lijkt Freuds opvatting te bevestigen, dat dromen betekenisvolle verschijnselen zijn.

De verhaalstructuur van onze werkelijkheid

Christel van Bohemen gaat in haar essay *Freuds belang voor de geesteswetenschap* niet in op de felle discussies over de wetenschappelijkheid van Freuds theorie die de laatste jaren zijn gevoerd. Freud heeft geen actuele betekenis meer voor de medische of psychologische wetenschap. Wel heeft Freud een enorme invloed gehad op de manier waarop we naar tekst kijken en inzicht hebben gekregen in de narrativiteit van onze werkelijkheid. Zij gaat uit van de *droomduiding* als *performatieve taalhandeling*. Met performatief wordt bedoeld dat de tekst niet alleen een inhoud heeft, maar tegelijk een werkelijkheid schept. We kunnen nu aanvaarden, zegt Van Bohemen, dat Freud niet alleen gedreven was om een wetenschappelijke theorie te ontvouwen, maar ook zijn naam wilde vestigen als wetenschapper. Deze erkenning van de vermenging van het objectieve met het subjectieve is een erfenis van zijn denken.

Het is voor VSD-leden boeiend om te lezen hoe Freud een monistische, holistische wereld projecteert, waarin de droom altijd alleen over de eigen persoon van de dromer handelt. Dit doet denken aan de manier waarop wij tegenwoordig als droombegeleiders geneigd zijn de symbolen uit een droom primair met aspecten van de persoon van de dromer te identificeren.

Van Bohemen noemt deze hermetische benadering verontrustend, omdat Freuds werk hiermee absoluut egoïstisch lijkt en ons dwingt tot subjectiviteit. Dat zet ook vragentekens bij onze eigen drijfveren. 'Is mijn vertoog ook self-obsessed' schrijft Van Bohemen en ik ondervraag mijn motieven voor het schrijven van deze notities nu op mijn beurt.

Van Bohemen noemt in één adem tijdgenoten van Freud, Morton Stanley, bekend van *Mr. Livingstone, I presume*, Rider Haggard (*King Salomo's mines*) en Joseph Conrad (*Heart of Darkness*). De gemeenschappelijke noemer is de ontdekking van een realiteit buiten de westerse ratio. De 'ontdekking' van het onbewuste, is de hypothese van Van Bohemen, is eerder een verschijnsel van het westerse denken, dan een uitvinding van één persoon.

Wat is de betekenis van het begrip onbewuste nu?

Hier verwijst Van Bohemen naar drie tendensen.

De eerste is voor Freud retrospectief gezien wat sneu. Freud hoopte dat zijn opvatting over het geloof als collectieve illusie te zijner tijd gemeengoed zou worden. Het onbewuste is daarentegen drager geworden van een metafysische hoop².

De tweede tendens is vooral te danken aan Lacans revisie van Freuds denken. Het onbewuste wordt gezien als een structuur van discrepantie.

'Het bewustzijn doet ons geloven dat we zijn waar we juist niet zijn, en spiegelt ons een identiteit voor die we juist niet hebben.....Wat Freud de westerse cultuur meegaf, is het inzicht dat 'dramatische ironie' niet iets is dat alleen op het toneel speelt, maar dat de dramatische enscenerings situatie een spiegeling biedt van de structuur van de psyche. Ieder van ons lijdt aan een oorspronkelijke vervreemding.'

De derde tendens is, dat het concept van het onbewuste een argumentatief wapen is tegen de filosofie van een totalitair materialisme. De theorie van structuralistisch filosoof Michel Foucault, dat het subject louter de imprint is van de macht van het geïnstitutionaliseerde betoog (wetenschappelijk, cultureel, journalistiek) wordt gerelativeerd door Freuds theorie over de psyche. Dat men alleen de taal spreekt van het dominante discours, dat het individu nu juist de vernuftige illusie van individualiteit laat, wordt ondergraven door het concept van het onbewuste³. Het onbewuste biedt een locatie, vanwaar uit het dominante vertoog weersproken kan worden.

De alomtvattende onvrijheid, die de scherpzinnige filosofie van Foucault toont, is somber stemmend. Ik vind deze visie op de subversieve werking van het onbewuste dan ook uiterst opwindend en aantrekkelijk. Wellicht, dat we ook in enkele van onze dromen een dergelijke politieke plaats en lading kunnen ontdekken.

Dromen en kunst

Annelies van Hees vraagt zich in haar essay *Dromen à la lettre af in hoeverre verzonnen dromen in literatuur vergelijkbaar zijn met werkelijke dromen. Zij stelt dat de betekenis van zulke verzonnen dromen gering is. Daarop noemt zij een uitzondering. Een zinvolle duiding is wel mogelijk, indien dromen in verhalen een belangrijk deel van de narratieve structuur van het verhaal uitmaken en de onbewuste preoccupaties van de auteur tot uitdrukking worden gebracht. Zij noemt als voorbeeld enkele sprookjes van Anderson, die in relatie met zijn persoonlijk leven (bv. uit zijn dagboeken) geduid kunnen worden.*

Mieke Bal vergelijkt in *De droom als theater* de manifeste droom met theater en kunst. Zij haalt Christopher Bollas aan, die heeft gepubliceerd over de analogie van dromen en creatie van kunst. Voor een aantal VSD-leden, die zich naast droomwerk ook actief met kunst bezighouden en hierin theoretisch geïnteresseerd zijn, lijkt dit onderzoek erg boeiend.

De droom, evenals het kunstwerk, heeft een subject. De droom en het kunstwerk, zegt Bollas, kunnen beschouwd worden als de transformatie van subjectiviteit in gedachten. Gedachten, *niet* in de zin van een rationele en talige orde, vormen de essentie van het kunstwerk of de droom. Het subject is echter niet de regisseur van het kunstwerk of van de droom. 'De instantie die de droom voortbrengt in de zin van genereren en voorstellen, veronderstelt niet per se een bewuste intentie'... 'Zoals schilders altijd op een of andere manier zichzelf schilderen (Leonardo da Vinci), kan men stellen, dat de dromer altijd aanwezig is in de droom, dat de kunst altijd zelfreflectief is en literatuur altijd autobiografisch.' Mieke Bal relativeert dit beeld door te stellen dat de maker van een kunstwerk of droom toch altijd maar gedeeltelijk meester is over een beeld. Ze zegt: 'Een combinatie van actieve en passieve elementen, van opgedrongen en geërfde, van ervaren en gemaakte onderdelen: zo zou ik de kunstenaar als subject willen omschrijven.'

Deze theoretische beschrijving van wat er met de geïnspireerde kunstenaar gebeurt, vind ik zeer herkenbaar. Ik hak in mijn vrije tijd graag beelden uit steen en altijd weer komt dat moment van de wonderlijke ervaring, dat ik niet helemaal zelf de vormgever ben: het denkt en voelt in mij. Ik ben maar gedeeltelijk meester over mijn beeld, zoals ook over mijn dromen.

Noten

- 1 Zo zijn er typisch freudiaanse of Jungiaanse dromen, al naar gelang de aandacht van de dromer overdag.
- 2 Umberto Eco, *The Gods of the Underworld* (1979);
- 3 Onder discours kan men verstaan 'dat wat er gezegd wordt'. Belangrijk is de notie, dat woorden geen werkelijkheid beschrijven, maar werkelijkheid zijn. Het onbewuste, dat zich in eerste instantie niet in taal aandient maar in beelden, kan zo een subversieve werking hebben.

Literatuur

Hierbij een klein deel van de literatuurlijst uit 'De droomduiding herdacht' voor degenen die zich door deze notities geïnspireerd voelen om verder te lezen.

Taat, Mieke (redactie), *De droomduiding herdacht, Essays over cultuuronderzoek en psychoanalyse*, Boom, Amsterdam 2003

Bollas, Christopher, *The Shadow of the Object: Psychoanalysis of the unthought Known*, Columbia University Press, New York, 1987

Bollas, Christopher, *The Mystery of Things*, Routledge, Londen, 1999

Butler, Judith, *The Psychic Life of Power: Theories in Subjection*, Stanford University Press, Stanford, 1997

Foucault, Michel, *De orde van het spreken*, inl. en vert. T.Widdershoven, Boom, Meppel/Amsterdam, 1988

Lacan, Jacques, *Écrits. A Selection*. Vert. A.Sheridan. New York, Norton, 1977